

УДК 37.091(477) + 37.016.808

DOI: <https://doi.org/10.54662/veresen.4.2022.06>

Ольга Мхитарян,
ORCID iD 0000-0002-4840-9708
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії й методики
мовно-літературної та художньо-естетичної освіти
Миколаївський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
вул. Адміральська, 4-а, 54001, м. Миколаїв, Україна
olha.mkhytarian@moippo.mk.ua

ФОРМУВАННЯ ЧИТАЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ У РЕАЛІЯХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті виражено методологічні аспекти розв'язання проблеми формування компетентного читача Нової української школи та визначено відповідні методичні засоби. Поглиблено зміст ключових дефініцій дослідження, з'ясовано методичні умови цієї роботи та розроблено навчальні завдання для вивчення в 6 класі творчості Г. С. Сковороди. Основними теоретико-методологічними ідеями формування читачької компетентності учнів у проєкції сучасних освітніх завдань визначено: опору на структуру означеного поняття як наукову основу компетентнісного навчання літератури; упровадження особистісно зорієнтованого й діяльнісного підходів; актуалізацію методу системного навчання цінностей; урахування інтеграційного потенціалу української літератури; моделювання сучасного освітнього середовища; умотивоване використання медіаресурсів. Реалізації такого навчання сприятиме встановлений методичний інструментарій: локальні технології навчання; компетентнісно зорієнтовані завдання; виховні ситуації; засоби інтегрованого навчання; мультимедійні проєкти; педагогічна допомога; цифрові сервіси, онлайн-інструменти.

Ключові слова: компетентнісне навчання літератури; методологія Нової української школи; формування читачької компетентності.

© Мхитарян О. Д., 2022

Вступні зауваги.

Усвідомлений запит суспільства на якісну й доступну освіту спонукав до кардинальних змін вітчизняної освітньої системи на основі ключової реформи під назвою «Нова українська школа», задум і провідні напрями якої вчителі почали обговорювати ще в 2014 р. Нині, коли завершено перший етап цієї парадигмальної перебудови освітнього процесу, спрямований на впровадження сучасної шкільної ідеології в початковій ланці навчання, у 5 класах розпочали реалізацію наступного етапу, метою якого є створення компетентнісної

й цікавої для дитини школи, у якій педагог мотивує вчитися, допомагає застосовувати знання на практиці, формує навички, потрібні для успішної особистісної і професійної самореалізації, закладаючи життєво необхідні цінності та ставлення.

Наразі проблема ускладнюється низкою нових викликів та ризиків, найсерйозніший серед яких – повномасштабна російсько-українська війна, що призвела до переосмислення життєвих цінностей, пов'язаних із безпекою, екологією, обстоюванням демократії і свободи. У процесі вдосконалення системи літературної освіти

це не лише актуалізує проблему національно-патріотичного виховання, формування громадянської компетентності школярів, а й вимагає, за слушним зауваженням В. І. Шуляра, забезпечення умов для безперервного освітньо-культурологічного й професійно-фахового зростання кожного суб'єкта, який залучається до культурних пластів вітчизняної та європейської науки, прагне науково-дослідної діяльності за фундаментальними і прикладними напрямками досліджень в освітньому процесі й конкретному закладі освіти (Шуляр В. І., 2022, с. 290).

Значною мірою успішному впровадженню трансформацій у базовій середній школі сприяють досягнення першого етапу реформи в початковій школі, що насамперед виявляються в переосмисленні підходу до змісту освіти. На основі нових Державних стандартів початкової (2018) та базової загальної середньої освіти (2020) стверджено перехід від знаннєвої навчальної моделі до компетентнісної, що передусім характеризується переорієнтацією з накопичення учнями фактичної інформації на формування їхніх предметних умінь, а також «м'яких» навичок (soft skills), потрібних для життя у ХХІ столітті. Унаслідок цього в чинних із 2022/2023 навч. р. модельних навчальних програмах із літератури формування читацької і ключових компетентностей учнів під час вивчення предмета забезпечується на основі таких дидактико-методичних складників, як-от: 1) рубрика «Очікувані результати навчання», змістове наповнення якої розроблено згідно з визначеними та індексованими в Державному стандарті базової середньої освіти щодо мовно-літературної освітньої галузі чотирма групами вимог до обов'язкових результатів навчання учнів 5–6 класів; 2) рубрика «Види навчальної діяльності (за вибором учителя)», що має рекомендаційний характер і передбачає широке залучення методичного арсеналу словесника, урахування його педагогічного стилю. Важливо, що всі модельні навчальні програми з літератури в 5 класі НУШ містять не лише оновлений

зміст, а й супроводжуються інноваційним навчально-методичним забезпеченням. Наприклад, до однієї з таких програм (Модельна навчальна програма «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти, 2021) запропоновано: підручник із цифровими додатками, навчальний посібник для формування оцінювання навчальних досягнень учнів («Зошит моїх досягнень»), методичний посібник із компетентнісно зорієнтованими завданнями, орієнтовне календарно-тематичне планування уроків української літератури в 5 класі. Так, новостворений підручник (Яценко Т., Пахаренко В., Слизук О., 2022) як сучасний навчальний продукт характеризується: вдалим поєднанням традицій і новаторства у проектуванні навчальної книги; чіткими концептуальними засадами методичного апарату, завдяки яким у центрі пізнавальної роботи – особистість дитини та текст художнього твору; урахуванням інтересів сучасного учня, особливостей сприймання ним тексту, його потреби як в ігровій діяльності, так і розумових опорах; цілеспрямованістю організації вдумливого читання школярами тексту (рубрики «Поміркуй!», «Читай і досліджуй!», «Підсумуй!») та невимушеного їх занурення в естетичні глибини прочитаного (рубрики «Літературознавчий клуб», «Літературознавчий словничок», «У колі мистецтв»); доречним цифровим забезпеченням; естетично привабливим дизайном та увагою до найдрібніших деталей тощо. Тож, наскрізно відображаючи методологію Нової української школи, цей навчальний засіб засвідчує кардинальні позитивні зрушення у процесі вітчизняного підручничотворення.

Водночас реформа супроводжувалася підвищенням кваліфікації вчителів та розширенням їхньої педагогічної свободи. Закони «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», підзаконні нормативні акти надали педагогам можливість формувати освітні та навчальні програми й експериментувати з підходами до навчання. Тепер учителі самостійно вирішують, де,

як і коли підвищувати свою кваліфікацію – брати участь у стажуваннях чи тренінгах, в очних семінарах, практикумах чи в онлайн-навчанні тощо, причому провайдерами цих послуг можуть бути не лише державні чи комунальні установи, а і приватні та громадські організації.

Затверджений професійний стандарт учителя є профілем сучасного педагога, що має вигляд рамки компетентностей та синхронізований із освітніми стандартами для учнів. Зауважимо, що за означенням Стандартом, *предметно-методична компетентність учителя* є сукупністю таких *здатностей*: 1) моделювати зміст навчання відповідно до обов'язкових результатів навчання учнів; 2) формувати та розвивати в учнів ключові компетентності та вміння, спільні для всіх компетентностей; 3) здійснювати інтегроване навчання учнів; 4) добирати і використовувати сучасні та ефективні методики й технології навчання, виховання й розвитку учнів; 5) розвивати в учнів критичне мислення; 6) здійснювати оцінювання та моніторинг результатів навчання учнів на засадах компетентнісного підходу; 7) формувати ціннісні ставлення в учнів (Наказ № 2736-20, 2020, с. 6–7). Такий докладний опис усіх компетентностей для їх послідовного розвитку на різних щаблях кар'єри – від спеціаліста до вчителя вищої категорії, є цінною новацією профстандарту, що дає змогу педагогам визначати чіткі орієнтири власного професійного зростання, а також запобігає необ'єктивному оцінюванню фахових компетентностей під час атестації та сертифікації.

Реалізація реформи сприяла й розширенню можливостей рівного доступу до якісної шкільної освіти. Уже діє мережа з понад 1000 опорних шкіл, щоб діти з невеликих сіл могли здобувати повноцінну освіту. На законодавчому рівні закріплено і право кожної дитини обрати необхідну форму навчання – очне, заочне, дистанційне, індивідуальне тощо. Важливо, що в українських школах нарешті розпочалося реальне впровадження елементів інклюзії, оскільки відтепер заклади освіти зобов'я-

зані створювати умови для навчання дітей із особливими освітніми потребами відповідно до індивідуальної програми розвитку, надаючи психолого-педагогічні й корекційно-розвиткові послуги.

Провідним фактором модернізації навчального процесу задекларовано перехід від окремих точкових проєктів до створення єдиного цифрового середовища для вчителів, учнів, батьків та освітніх управлінців, що має не лише забезпечити додатковими інструментами для навчання та організації освітнього процесу, а й поліпшити взаємодію на рівні школи та держави. Для цього затверджено Положення про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти, Професійний стандарт учителя, Концепцію розвитку цифрових компетентностей, опубліковано Рамку цифрових компетентностей для громадян, а в низці шкіл України розпочато пілотний проєкт SELFIE, що передбачає самооцінювання цифровізації, визначення цифрової готовності суб'єктів навчання.

Значущим результатом реформи стала й децентралізація системи управління освітою, завдяки чому освітні заклади набули максимальну педагогічну свободу в рамках державних стандартів. Так, традиційні атестації шкіл замінені інституційними аудитами, що проводить Державна служба якості освіти з метою здійснити незалежне оцінювання освітньої діяльності школи та надати практичні рекомендації щодо покращення якості роботи керівника. Під час державної підсумкової атестації у формі зовнішнього незалежного оцінювання посилено компетентнісний складник у тестах, результати яких кваліфікують і як результати державної підсумкової атестації. Наразі Україна взяла участь у міжнародному дослідженні якості освіти PISA-2022, спрямованому на оцінювання освітніх систем у різних країнах на підставі тестування 15-річних підлітків (Нова українська школа, 2021, с. 5–16).

Утім успішність розвитку шкільної літературної освіти багато в чому залежить і від подолання негативних чинників ре-

формування української школи, що виявляються в: а) недостатньому рівні готовності вчителів-предметників базової школи до реалізації філософії НУШ та неналежному забезпеченні їх навчально-методичними матеріалами й освітніми ресурсами для створення сучасного навчального середовища; б) певному формалізмі щодо впровадження принципів інклюзивного навчання; в) нерозвиненому стані цифрової інфраструктури та низькому рівні сформованості інформаційно-цифрових компетентностей і вчителів, і учнів; г) недосконалості системи оцінювання якості освіти, що потребує розроблення методик та інструментів для якісного проведення комп'ютеризованих моніторингових досліджень із метою отримання об'єктивних даних про успішність школярів.

Постановка проблеми.

Реформування вітчизняної освіти, зумовлене активізацією світових процесів культурної та інформаційної глобалізації, насамперед передбачає переосмислення завдань, модернізацію змісту, оптимізацію методики та пріоритет результативності навчання. Це значно підвищує вимоги до якості шкільної літературної освіти, особливо в нових суспільно-політичних реаліях України, коли все більшої актуальності набуває виховання в молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі задля зміцнення єдності країни, формування в учнів активної громадянської позиції. Оскільки художній твір є умовною моделлю духовності, досягнення якої дає читачеві можливість певною мірою «піднятися» до рівня митця та його морально-етичного ідеалу, актуалізується проблема глибшого усвідомлення словесниками природи читацької компетентності й методологічної сутності змін щодо її формування в учнів у зв'язку з перебудовою української школи.

Задекларовану в Концепції «Нова українська школа» (2016), Законі «Про повну загальну середню освіту» (2020), Державному стандарті базової середньої освіти (2020) компетентнісну парадигму

сучасної освіти в модельних навчальних програмах із літератури у 2022/2023 навчальному році спрямовано на реалізацію компетентнісного, особистісно зорієнтованого, діяльнісного, інтегративного, культурологічного та аксіологічного підходів, застосування формувального оцінювання, використання інноваційних технологій, національно-патріотичне виховання в умовах дистанційного навчання.

Метою статті є визначення ключових теоретико-методологічних аспектів та оптимального методичного інструментарію формування читацької компетентності школярів у контексті здійснених освітніх трансформацій на засадах Нової української школи.

Завдання дослідження полягають у:

- 1) розкритті й поглибленні змісту понять «компетентнісно й особистісно зорієнтоване навчання літератури», «інтеграція в літературній освіті», «проектні технології навчання літератури», «предметно-методична та інформаційно-цифрова компетентності словесника»;
- 2) установленні методичних умов формування читацької компетентності учнів у проєкції реалізації ідей Нової української школи;
- 3) розробленні навчальних завдань для впровадження окреслених теоретичних положень у процесі шкільного вивчення творчості Г. Сковороди (до вшанування 300-річчя від дня народження).

Методологія дослідження полягає у використанні теоретичних методів (аналіз і синтез, індукція й дедукція, аналогія, конкретизація, порівняння, узагальнення), що сприяло висвітленню теоретичного підґрунтя упровадження на уроках літератури засобів компетентнісного навчання, та методів емпіричного рівня (вивчення інформаційних джерел і проблем дослідження, спостереження), що уможливило опрацювання в 6 класі Нової української школи

вершинного зразка байок Г. С. Сковороди на основі актуальних навчальних засобів.

Аналіз досліджень і публікацій.

Розв'язанню педагогічних аспектів проблеми формування читацької компетентності школярів у контексті розбудови Нової української школи сприяють висновки науковців щодо реалізації компетентнісного підходу (Н. М. Бібік, С. П. Бондар, О. І. Пометун, О. Я. Савченко) та в освітніх системах зарубіжних країн (Н. М. Лавриченко, О. І. Локшина). Продуктивними є визначені методистами (О. О. Ісаєвою, Л. А. Назаренко, А. М. Фасолею, В. І. Шулярем, Т. О. Яценко) особливості формування предметної літературної компетентності учнів, зокрема висвітлення суті й структури поняття та методичних умов його реалізації. Однак концептуальні ідеї, запропоновані вченими, переважно спрямовуються на компетентнісне навчання літератури загалом та недостатньо пов'язані з необхідністю впровадження у практику навчання літератури методології НУШ. Тож процес удосконалення читацької компетентності учнів фахівцями досі недостатньо теоретично необґрунтований, що у шкільній практиці поглиблює суперечності між невичерпним потенціалом мистецтва слова та проблемами літературного розвитку школярів.

Виклад основного матеріалу.

У процесі формування літературних знань і вмінь визначальною є структура читацької компетентності, що не обмежується розумінням лише психологічних або інтелектуальних властивостей особистості, а визначається рівнем успішності читацької діяльності учня, його здатністю до виконання значного спектра завдань із літератури та розв'язання проблем із метою досягнення позитивного результату. У компетентнісно зорієнтованому навчанні спираємося на висновки фахівців про комплекс специфічних *особистісних, когнітивних, естетико-комунікативних та ціннісних* механізмів читацької компетентності, спрямованих на організацію та реалізацію ефективної естетичної взаємодії ре-

ципієнтів із художнім текстом. Визначаючи предметну компетентність як читацьку, за Т. О. Яценко, у її будові виділяємо сукупність таких предметних компетенцій, якот: *загальнокультурна, власне читацька, ціннісно-світоглядна, комунікативно-мовленнева, інформаційно-комунікаційна* (Яценко Т. О., 2016, с. 253–254) формування кожної з яких передбачає мобілізацію й застосування відповідних механізмів читацької компетентності. Відтак успішний результат становлення компетентного учня-читача Нової української школи забезпечується взаємопов'язаною реалізацією окреслених характеристик на всіх ланках педагогічного процесу, до яких зараховують новий зміст, актуалізовані методи і форми діяльності, її етапи й умови реалізації, результати та їх корекція. Конкретизація співвідношення окремих механізмів читацької компетентності з її компонентами-компетенціями простежується далі за текстом й виділена курсивом.

Оскільки Нова українська школа, маючи в основі своєї діяльності принцип дитиноцентризму, спонукає вчителя до розвитку інтересів і здібностей кожного учня, особливого значення у формуванні читацької компетентності учнів набувають такі визначені дидактами (І. Д. Бех, О. І. Вишневський, О. І. Пометун, І. С. Якиманська) концепти особистісно зорієнтованого навчання: а) індивідуалізація, що передбачає врахування й удосконалення в освітньому процесі психо-розумових особливостей кожного школяра; б) формулювання очікуваних результатів уроку та їх корекція з урахуванням специфіки навчального матеріалу й індивідуальних особливостей учнів; в) діяльнісний підхід до організації навчальної роботи учнів; г) створення емоційного фону уроку; г) опрацювання навчального матеріалу відповідно до його розвивальних і виховних можливостей; д) розроблення запитань і завдань для актуалізації суб'єктного досвіду й опорних знань учнів; е) діалогічна взаємодія суб'єктів освітнього процесу; е) диференціація в навчанні; ж) удосконалення у школярів

умінь самостійної роботи та усвідомлення можливості їх застосування в інших навчальних, життєвих ситуаціях; з) розвиток в учнів потреби в самопізнанні, самореалізації й самовдосконаленні; и) рефлексія, самооцінка школярами навчальних результатів із метою їх коригування. Зосередження уваги вчених на потребі врахування в організації навчання індивідуальних якостей і суб'єктного досвіду кожного з учнів увиразнює значущість художнього пізнання твору як потужного чинника їхнього особистісного розвитку, оскільки домінантою кожного зразка мистецтва слова є особистість та художнє відображення її вчинків і помислів.

Для розвитку *особистісного* компонента читацької компетентності учнів, що виявляється в художніх здібностях, естетичній чуттєвості, творчій уяві учня, здатності до усвідомлення ідейно-емоційної структури художнього твору, сформованості вмінь діалогічного мислення, стратегічне значення має використання компетентісно зорієнтованих завдань, що спонукають учнів до задіяння наявних предметних і загальнонавчальних знань і вмінь, оволодіння новими способами роботи з текстом, пошуку необхідних джерел інформації. Глибшому осягненню означеного поняття слугують визначені А. М. Фасолею дидактичні функції компетентісно орієнтованих завдань, а саме: 1) мотиваційна, тобто зацікавлення учнів можливістю набути практичний досвід у процесі роботи; 2) створення психологічно комфортних умов для організації і здійснення навчальної діяльності; 3) активізація самостійної пізнавальної діяльності; 4) організаційна, що передбачає наявність чіткого плану дій для виконання поставлених завдань; 5) формувальна, завдяки якій засвоюють способи дій, виробляють уміння оперувати предметним матеріалом, залучати здобуті знання і сформовані вміння із суміжних дисциплін, використовувати загальнонавчальні вміння; 6) оцінювальна, що означає констатування рівня сформованості предметної компетентності; 7) світоглядна, спрямована на формування

в учнів уявлення про цілісну картину світу у взаємозв'язках фактів і явищ із різних сфер, навчальних предметів тощо; 8) особистісна – створення ситуації успіху, що сприяє ствердженню особистістю власного «Я» (Фасоля А. М., 2014, с. 15–21). Спрямовуючись на формування особистісного компонента читацької компетентності, такі завдання спонукають учнів до дії, передбачають вихід за рамки програмового матеріалу, мають не лише навчальну, а й життєву цінність, забезпечуючи позитивну настанову на читацьку діяльність. Це дає словеснику можливість у реаліях Нової української школи стимулювати самостійне мислення й почування учнів-читачів, збагатити їхній досвід інтерпретаційної роботи над текстом та сформулювати особистісне ставлення до прочитаного. Розкриттю методичної сутності цих завдань допомагає й поділ їх (за А. М. Фасолею) на: проблемні питання, проблемні завдання (евристичні, творчі та оргдіяльнісні), компетентісно зорієнтовані, філологічні та комплексні задачі, у чому переконують розроблені О. Г. Криворотенко зразки таких завдань із опорою на художні твори, пропонувані для вивчення в 5 класі за однією з чинних модельних навчальних програм (Криворотенко О. Г., 2022, с. 23–41). Використовуючи цей технологічний інструмент, учитель літератури виступає в ролі організатора, наставника й консультанта, який спрямовує й підтримує учнів в оволодінні читацькою й ключовими компетентностями.

У суспільно-політичних реаліях України домінантою парадигми особистісно орієнтованого навчання має бути цілеспрямоване формування *ціннісних* механізмів читацької компетентності, що водночас відображає специфіку мистецтва слова, яка зумовлює тісну взаємодію питань навчання й виховання на уроках літератури. Змістовий компонент будь-якого художнього твору своїм ідейним спрямуванням так чи інакше здійснює світоглядний вплив на особистість читача. Водночас виховна спрямованість літературних творів пояснюється особистісним характером худож-

нього сприймання, що зумовлюється силою впливу образу, особливо персонажа, який подає читачам приклад для наслідування, унаслідок чого відбувається зв'язок думок і почуттів, виражених у художньому образі, із духовним світом людини, яка сприймає художній твір.

В уявленнях про виховання особистості орієнтуємося на стверджену дидактиками (О. І. Вишневський, І. А. Зязюн) необхідність формування досвіду (моделі) поведінки людини в духовній та соціальній сферах, а також у її стосунках із природою. Ідеться про діяльнісний підхід, завдяки якому вихована людина має механізм самоорієнтації й саморегуляції, в основу чого покладено прийняті нею цінності, ставлення до всього, що її оточує. У процесі вивчення художньої літератури найбільш доцільним виступає метод *системного навчання цінностей*, основні прийоми якого – первинне засвоєння інформації, пояснення і керування дискусією, рольова гра, принагідне навчання цінностей (Вишневський О. І., 2008, с. 491). У царині опрацювання художнього твору йдеться про необхідність проектування *виховних ситуацій*, що навіюють учням відповідні морально-етичні почуття. Обговорення зі школярами прочитаного тексту поступово має приводити до усвідомлення духовних цінностей, виражених письменником, формування читацького ставлення до них, що є передумовою засвоєння правил поведінки літературних героїв і, як наслідок, корекції власних уявлень про людський ідеал, ставлення до його цінностей. Це зорієнтовує на використання на уроках літератури проблемного навчання, методом і формою якого є проблемна ситуація, що викликає певне розумове ускладнення й тому служить поштовхом до активної мисленевої діяльності учнів.

Для цілеспрямованого формування *естетико-комунікативного компонента* читацької компетентності, зокрема *загальнокультурної* компетенції учнів, актуалізується питання інтеграції змісту шкільної літературної освіти в міжпредметному просторі як одна із ключових ідей Нової

української школи (Мхитарян О. Д., 2021). Нині інтеграційний потенціал української літератури спрямовується переважно у двох основних площинах: пошук літературно-мистецьких, міжпредметних і методичних аналогій для розроблення методики уроку літератури на засадах рівневої інтеграції (А. В. Градовський, С. О. Жила, В. І. Шуляр) та створення інтегрованих курсів вивчення предмета (Т. О. Яценко, І. А. Тригуб), зокрема мовно-літературних (І. П. Старагіна, В. І. Новосьолова та ін.). У ході інтегрованого вивчення художнього твору маємо усвідомлювати, що результатом інтеграції є *«інтегрований об'єкт (цілісна система) з якісно новими властивостями, у структурі якого зберігаються індивідуальні властивості вихідних елементів»* (Нова українська школа, 2017, с. 72). Це допомагає зрозуміти важливість повноцінної реалізації міжмистецьких зв'язків у процесі вивчення літератури, що не обмежуються лише їхньою допоміжною функцією, а мають сприйматися як повноцінна художня форма пізнання (за С. О. Жилою), яка відіграє провідну роль у формуванні загальної культури особистості.

Сукупність міжнаукових, міжмистецьких і методичних міжпредметних зв'язків є потужною детермінантою їх системної реалізації у шкільному курсі літератури, спрямованою на формування *когнітивного складника* читацької компетентності учнів, що зумовлює технологізацію педагогічних впливів, сутністю якої є послідовна організація пізнавальної роботи школярів через типові навчальні дії (за А. Л. Ситченком), унаслідок чого формуються основні способи їхнього мислення, забезпечуються умови літературно-особистісного самовдосконалення.

Для цілеспрямованого формування власне *читацької, комунікативно-мовленевої та інформаційно-комунікаційної* компетенцій учнів передусім актуалізується визначення продуктивних методів, прийомів і форм навчання, добір дидактичного матеріалу. Найперспективнішим у цьому взаємозв'язку спеціалісти (І. Г. Єрмаков,

Л. А. Назаренко, Т. О. Яценко) називають *метод проєктів*, зауважуючи, що нині у вивченні літератури цей спосіб навчання є одним із найбільш практикованих і методично доцільних. Необхідність запровадження формувального оцінювання та створення сучасного освітнього середовища в системі літературної освіти дають змогу вказати на методичну доцільність визначених Л. А. Назаренко етапів вивчення художнього твору, що спрямовуються на досягнення успіху самостійної читацької діяльності учнів під час їхньої проєктної роботи: а) виникнення ідеї дослідницько-пошукової діяльності; б) планування читацької діяльності, проєктування; в) підготовча робота до сприймання, використання засобів ІКТ; г) читання й осмислення художнього твору; г) з'ясування незрозумілих слів; д) пошукова та дослідницька діяльність учнів-читачів, використання засобів ІКТ; е) співвіднесення теоретичних відомостей із практичною діяльністю, використання засобів ІКТ; є) зусилля, спрямовані на саморозвиток; ж) прогнозування результатів; з) уміння розподіляти час; и) репрезентація результатів; і) рефлексія та художня творчість (Назаренко Л. А., 2015, с. 127). Відтак учні під час проєктної діяльності демонструватимуть уміння аналізувати й інтерпретувати прочитане, давати естетично-мистецьку оцінку художньому твору, акумулювати досвід роботи з літературно-критичною інформацією, виконуватимуть нестандартні завдання, виявляючи творчі здібності, розвиваючи здатність до співробітництва, самооцінювання, самовдосконалення, самокорекції.

В умовах дистанційного та змішаного навчання, коли одним із провідних факторів ефективності літературної освіти в Новій українській школі стає вмотивоване використання цифрових ресурсів, методично доцільним є практикування мультимедійних проєктів, реалізація яких передбачає поєднання індивідуальної, парної і групової навчальної діяльності учнів, сприяючи виявленню їхньої самостійності, творчих здібностей, уміння обирати опти-

мальні засоби й темпи роботи для досягнення поставленої мети. У зв'язку з активізацією інтеграційних процесів у навчанні літератури звертаємо увагу на такі різновиди навчальних мультимедійних проєктів: літературно-лінгвістичні, літературно-історичні, літературно-етнографічні, літературно-соціальні, літературно-топографічні та літературно-природничі (за Л. А. Назаренко), підготовка яких складається з таких етапів: 1) вивчення проблеми і визначення технологій для її розв'язання; 2) створення та колективне обговорення пробних мультимедійних презентацій із запропонованого вчителем інформаційного матеріалу; 3) представлення учнями самостійно підготовленої мультимедійної презентації (Яценко Т. О., 2016, с. 284–285). У площині виконання завдань сучасної літературної освіти цінним є те, що вправне використання словесником методу мультимедійних проєктів сприяє глибокому осягненню учнями змісту художнього твору, особливостей літературно-мистецької епохи, усвідомленню художньої манери письменника, формуванню в учнів особистісного ставлення до літературного явища, активізації їхніх пізнавальних інтересів, розвитку критичного мислення, творчих здібностей, умінь застосовувати здобуті знання в нових навчальних і життєвих ситуаціях.

Нагальна потреба проєктування сучасного освітнього середовища як важливого фактора модернізації вітчизняної освіти на засадах Концепції нової української школи актуалізує проблему розвитку інформаційно-цифрової компетентності вчителів української мови і літератури як їхньої інтегративної професійної якості. За чинним Стандартом, *інформаційно-цифрова компетентність педагога є сукупністю здатностей*: 1) орієнтуватися в інформаційному просторі, здійснювати пошук і критично оцінювати інформацію, оперувати нею у професійній діяльності; 2) ефективно використовувати наявні та створювати (за потреби) нові електронні (цифрові) освітні ресурси; 3) використовувати цифрові технології в освітньому про-

цесі (Наказ № 2736-20, 2020, с. 6). Про сформованість інформаційної компетентності педагога у процесі навчання літератури свідчить дотримання ним певних *психолого-педагогічних та методичних положень*, зокрема: а) урахування принципу адаптивності (відповідність програмного забезпечення комп'ютера індивідуальним можливостям учня); б) позиціонування вчителя як головного суб'єкта в системі організації пізнавальної діяльності учнів; в) використання комп'ютера як допоміжного засобу педагогічної та навчальної діяльності, важливого чинника активізації пізнавальної діяльності учнів на уроці літератури; г) умотивоване використання аудіовізуальних можливостей інтернет-ресурсів для уникнення диспропорції в розвитку конкретного й абстрактного мислення учнів-читачів; ґ) оптимальне застосування ІКТ на різних етапах вивчення навчального матеріалу; д) урахування суб'єкт-суб'єктного принципу навчання літератури; е) раціональне поєднання індивідуальних і групових форм роботи; є) застосування інтерактивних форм і методів у процесі вивчення літератури; ж) інтенсифікація навчальної діяльності учнів під час виконання різних видів навчальних завдань; з) забезпечення психологічного комфорту учнів у процесі роботи з комп'ютером (Яценко Т. О., 2016, с. 272–273). У такий спосіб організована вчителем мислєдїяльнїсна взаємодїя читачів із застосуванням потужного потенціалу медїаджерел сприятиме особистїсній самореалїзації кожного з них, поглиблюючи зацікавленїсть мистецтвом слова, активацію багатовекторного емоційно-цїннїсного естетичного діалогу.

Особливості формування навчання на уроці вивчення байки Г. С. Сковороди «Бджола і Шершень» (6 клас).

Розглянемо конкретний приклад інтеграції елементів традиційного та інноваційного навчання у процесі формування читацької компетентності учнів під час вивчення в 6 класі Нової української школи відомої байки Г. С. Сковороди (Модельна

навчальна програма «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти, 2021, с. 43–44), багатогранність особистісного обдарування якого дає змогу читачеві досягнути цілісну концепцію світу й людини в ньому, збагнути глибинні сенси буття.

Дотримуючись специфіки особистісно зорієнтованого уроку (Криворотенко О. Г., 2022, с. 16–22), на мотиваційному його етапі для емоційного зосередження учнів на опрацюванні літературного матеріалу доречно використати *прослуховування учнями одного з музичних творів митця*, наприклад, розспіву «Херувимської». У вступному слові вчителя варто підкреслити неординарність особистості письменника та розмаїття його творчого доробку, спираючись на матеріали *віртуальної екскурсії до Меморіального музею Г. С. Сковороди* (м. Переяслав Київської обл.).

Актуалізуючи суб'єктний досвід учнів та визначаючи завдання їхньої пізнавальної діяльності, після нетривалого обміну думками щодо співу та замальовки життєпису письменника доречно створити *проблемну ситуацію*, попросивши вихованців прокоментувати епіграф уроку, яким можуть слугувати слова видатного любомудра: «Люблю я те, що зверху нічого, а всередині щось, зовні брехня, але всередині істина».

Для вивчення відомостей про Г. С. Сковороду-байкаря використаємо розвивальні можливості *самостійної пошукової діяльності* учнів, які виконують випереджувальні домашні завдання у творчих групах: 1) «літературознавці» – дослідять історію створення, художні особливості твору «Бджола і Шершень» та його взаємозв'язки з байками в зарубіжних літературах; 2) «теоретики літератури» – узагальнять відомості про байку як літературний жанр; 3) «актори-декламатори» – підготують *виразне читання та інсценування* байки; 4) «художники» – виконують мультимедійний проєкт «Григорій Сковорода та його творчість в образотворчому мистецтві». Підкреслимо, продуктивність групової

діяльності школярів зумовлюється забезпеченням психолого-педагогічних умов її організації, основними серед яких є: оптимальна кількість учасників, формування між ними відносин відповідальної залежності та використання інструкції щодо правил спільного навчання.

Для дослідницької роботи з рекомендованими першоджерелами *«літературознавці»* отримують перелік конкретних *проблемних питань*, а саме: 1. Витоки байкарської творчості Г. С. Сковороди. 2. Історія створення збірки «Байки харківські». 3. Значення листа-звернення письменника до друга-читача на початку збірки. 4. Художні особливості байки «Бджола і Шершень»: двоскладна форма, особливості образної системи, своєрідність мови. 5. Порівняльна характеристика героїв байок Г. С. Сковороди та Ж. де Лафонтена («Зачумлені звірі»).

«Теоретики літератури» розглянуть основні ознаки байки, укладуть *електронний словничок необхідних літературознавчих понять*, проілюструвавши визначення термінів прикладами з вивчених у попередніх класах байок Є. П. Гребінки, Л. І. Глібова та ін.

Готуючи *«акторів-декламаторів»* до виразного читання, нагадаємо правила цієї роботи, за потреби, запропонувавши скористатися пам'яткою *«Удосконалюємо читацькі вміння»* (Мхитарян О. Д., 2014, с. 155–157). Крім того, інсценування байки «Бджола і Шершень» передбачає *ознайомлення учнів з інтерпретаціями байок у різних видах мистецтва, зокрема з їх анімаційними версіями, або відвідування театру – реальне чи віртуальне*, що зазвичай не залишає дітей байдужими, викликаючи бурхливі емоції, стимулюючи бажання спробувати власні сили в інсценізації вивчених маленьких шедеврів національної культури.

«Художникам» порадимо звернути увагу на художні полотна Карпа Трохименка «Григорій Сковорода серед народу», Опанаса Заливахи «Григорій Сковорода»,

ілюстрації до байки «Бджола і Шершень» художниці-ілюстраторки Анни Сезон та пояснимо *навчальні-естетичні вимоги до мультимедійного оформлення презентації*, акцентуючи й на специфіці основних художніх прийомів, структурних елементів, природи умовності образотворчого мистецтва.

Під час опрацювання навчального матеріалу на уроці в ході звітної роботи груп найбільше часу варто відвести на *виразне читання й аналіз байки* зі збірки, що реалізується як результат взаємодії словесника й учнів під час виконання *завдань і питань*, спрямованих на засвоєння тексту. Важливо витримати певну систему *бесіди*, зумовлену своєрідністю жанру, змісту й особливостями сприймання учнями художньої літератури. Оскільки байка – віршований ліро-епічний твір, зміст і порядок його вивчення логічно вибудовувати на основі *алгоритму аналізу лірики й практикувати комбінований варіант розбору*, поширений у роботі з прозовими творами, а саме: послідовного й пообразного аналізу. Варто скористатися алгоритмом аналізу байки, запропонованим А. Л. Ситченком, опорні слова якого розташовуються в такій послідовності: 1. Настрої або почуття. 2. Подія. 3. Дійові особи та їхні взаємини. 4. Образотворчі засоби мови. 5. Авторська позиція. 6. Мораль байки. 7. Байковий вірш. 8. Ознаки жанру. 9. Зв'язки з іншими творами (Ситченко А. Л., 2004, с. 193–194).

Мораль байки «Бджола і Шершень» учні визначають без особливих труднощів, однак іноді тлумачиться досить спрощено, мовляв, щастя людини – у «сродній праці». Відтак учителеві слід наголосити, що філософ не задовольняється доведеною істиною й намагається встановити, «що то значить – жити за призначенням», беручи собі в помічники «древнього Епікура», який сказав: «Вдячність моя блаженній натурі за те, що потрібне зробила неважким, а важке – непотрібним». Виходить, щоб жити природовідповідно, треба пізнати себе: хто ти є, до чого здібний. Утім цей висновок не буде

повним, коли учням не пояснити, що автор, усвідомлюючи всю складність проблеми самопізнання, в імперативі «пізнай себе» приховав *другий імператив*: стань собою, видобудь із себе духовну суть, здійсни своє призначення (Козій Д. Ф., 2000, с. 482). Смісловий потенціал байки набагато вагоміший від того висновку, що випливає з першого враження від прочитаного.

На рефлексивно-оцінювальному етапі для вербалізації думок і почуттів шести-класників щодо вивченого матеріалу з-поміж усього розмаїття можливих варіантів організації пізнавальної діяльності словеснику доречно обрати *творчу роботу*: написати на основі одного з афоризмів, узятих із вивченої байки, розгорнуте міркування про те, як саме вивчення байкової творчості Г. С. Сковороди допомагає наблизитися до розуміння сенсу життя. Успішне виконання завдання окремими учнями потребуватиме відповідних *рекомендацій* щодо структури письмової роботи та *розумових опор* (спеціальних слів і виразів) для формулювання тези, аргументації, наведення прикладів, висновків. Тоді ця робота може бути продуктивною й удома, коли учні не встигнуть завершити її в класі.

Відтак, поєднуючи технології особистісно зорієнтованого, проблемного, проектного та інтерактивного навчання з акцентом на застосуванні диференційованої допомоги учням, цілеспрямовано розвиваючи їхню художню сприйнятливість і читацькі вміння через послідовну організацію пізнавальної роботи через типові навчальні дії, забезпечимо оптимальні умови для формування компетентних читачів Нової української школи, що сприятиме досягнення ними глибинних смислів творчості «українського Сократа», яка тренує мислення, плекає духовність, виховує національну свідомість та спрямовує дитячу енергію на досягнення загальнолюдських ідеалів і моральних цінностей.

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, сутнісними теоретико-методологічними положеннями фор-

мування читацької компетентності учнів із урахуванням реалізації завдань Нової української школи є: а) опора на структуру читацької компетентності як наукову основу компетентнісного спрямування шкільної літературної освіти; б) упровадження особистісно зорієнтованого й діяльнісного підходів через раціональне поєднання елементів традиційного й інноваційного навчання; в) актуалізація методу системного навчання цінностей засобами вивчення мистецтва слова; 4) урахування інтеграційного потенціалу української літератури на різних напрямках міжпредметної взаємодії; г) моделювання сучасного освітнього середовища з використанням перспективних педагогічних технологій, зокрема проєктних, та онлайн-інструментів у навчанні літератури; ґ) умотивоване використання медіаресурсів у вивченні художнього твору завдяки розвитку предметно-методичної й інформаційно-цифрової компетентностей словесника.

Оптимальний методичний інструментарій формування компетентного читача Нової української школи становлять: 1) спроектовані вчителем локальні технології навчання з використанням дидактичного потенціалу інноваційного навчально-методичного забезпечення вивчення літератури, особливо нового підручника; 2) компетентісно зорієнтовані завдання досягнення художнього твору; 3) виховні ситуації, що сприяють національно-патріотичному становленню особистості; 4) відповідні засоби міжпредметної взаємодії в ході інтегрованого навчання предмета; 5) навчальні мультимедійні проєкти; 6) різновиди педагогічної допомоги з інструкціями алгоритмічного типу для формувального оцінювання; 7) цифрові сервіси й онлайн-інструменти.

Перспективи досліджень означеної проблеми полягають у проєктуванні окремих навчальних моделей розвитку читацької компетентності учнів Нової української школи у процесі вивчення ними художніх творів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. І. Вишневський. – Дрогобич : Коло. – 2008. – 566 с.
2. Козій Д. Три аспекти самопізнання у Сквороди / Дмитро Козій // Хроніка. – 2000. – Випуск 39–40. Україна : філософський спадок століть. – Ч. II. – С. 375–487.
3. Криворотенко О. Г. Нова українська школа. Українська література в 5 класі: компетентнісно зорієнтовані завдання : метод. посіб. / О. Г. Криворотенко / За наук. ред. Т. О. Яценко. – Київ : Освіта. – 2022. – 152 с. – Режим доступу: <http://surl.li/dnhvj>.
4. Модельна навчальна програма «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти / Яценко Т. О., Качак Т. Б., Кизилова В. В., Пахаренко В. І., Дячок С. О., Овдійчук Л. М., Слижук О. А., Макаренко В. М., Тригуб І. А. – 2021. – 70 с. – Режим доступу: <http://surl.li/akprk>.
5. Мхитарян О. Д. Інтеграція навчання як фактор підвищення якості шкільної літературної освіти / О. Д. Мхитарян // Вересень. – № 3 (90). – 2021. – Миколаїв : Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, 2021. – С. 66–79. DOI: <https://doi.org/10.54662/veresen.3.2021.06>.
6. Мхитарян О. Д. Підвищення навчальних досягнень учнів з української літератури : монографія / Ольга Мхитарян. – Миколаїв : Іліон, 2014. – 232 с.
7. Назаренко Л. А. Формування предметної літературної компетентності старшокласників засобами інформаційно-комунікаційних технологій: ... дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02 / Назаренко Людмила Анатоліївна. – Миколаїв, 2015. – 304 с.
8. Наказ № 2736-20 «Про затвердження професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»» (від 23.12.2020). – Режим доступу: <http://surl.li/nydd>.
9. Нова українська школа. Дорожня карта реформи базової та профільної школи. Проєкт для обговорення / Т. Вакуленко, Л. Гриневич, О. Лінник та інші; за заг. ред. Л. Гриневич. – АКМЕ ГРУП, 2021. – 46 с.
10. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н. М. Бібік. – Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. – 206 с. – Режим доступу: <https://inlnk.ru/PmmERp>.
11. Ситченко А. Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу : монографія / А. Л. Ситченко. – Київ : Ленвіт, 2004. – 304 с.
12. Фасоля А. Компетентнісно зорієнтовані завдання: проблеми термінології, типології, створення / А. Фасоля // Дивослово. – 2014. – № 9. – С. 15–21.
13. Шуляр В. Вивчення біографії письменника: методика й технологія в Новій українській школі : практико орієнтована монографія / Василь Шуляр. – Миколаїв : ОПППО, 2022. – 300 с.
14. Яценко Т. О. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : монографія / Таміла Яценко. – Київ : Педагогічна думка, 2016. – 360 с.
15. Яценко Т., Пахаренко В., Слижук О. Українська література. Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти / Таміла Яценко, Василь Пахаренко, Олеся Слижук. – Київ : Видавничий дім «Освіта», 2022. – 255 с. – Режим доступу: <http://surl.li/cfbvh>.

**FORMATION OF READING COMPETENCE OF STUDENTS
IN THE REALITIES OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL**

Mkhytaryan Olha,
Candidate of Pedagogical Science (Ph. D.),
Associate Professor
Department of Language,
Literature, Art and Aesthetic Education
Mykolaiv In-Service Teachers Training Institute,
4-a Admiralska Street, 54001, Mykolaiv, Ukraine
olha.mkhytarian@moippo.mk.ua

The article highlights the methodological aspects of solving the problem of forming a competent reader in terms of the New Ukrainian School and it defines the appropriate teaching tools. The key concepts of the research were deepened, the teaching conditions of implementation were clarified, and learning tasks were designed to study Hryhorii Skovoroda's literary work in the 6th grade. The main ideas of the developing students' reading competence within modern learning tasks are defined as follows: base on reading competence as the main basis of the competence at school literary education; introduction of personality-oriented and activity-based approaches focused on a rational combination of elements of traditional and innovative education; the systematic values teaching by means of the speech art; taking into account the potential to integrate Ukrainian literature in various disciplines; modeling the modern educational environment through the use of promising pedagogical technologies and modern online tools, in particular project-based teaching of literature; justified use of media resources at various stages of studying an artistic work due to the development of subject and IT competences. The implementation of such training will be facilitated by the certain teaching tools, for example, local learning technologies designed by the teacher with the didactic support for the literature study, especially as for the new textbooks; competence-oriented tasks of comprehension of an literary work; learning situations that contribute to the national and patriotic values development; appropriate means of intersubject interaction; educational multimedia projects; varieties of pedagogical assistance with algorithmic type instructions for formative assessment; digital services and online tools.

Keywords: *competence-based teaching of literature; development of reading competence; terms of the New Ukrainian School.*

REFERENCES

1. Bibik, N. M. (Ed.). *Nova ukrainska shkola* (2017). [New Ukrainian school]. Kyiv: TOV «Vydavnychi dim «Pleiady». Retrieved from: <https://inlnk.ru/PmmERp> (ukr).
2. Fasolia, A. (2014). *Kompetentnisno zoriientovani zavdannia: problemy terminolohii, typolohii, stvorennia* [Competence-oriented tasks: problems of terminology, typology, creation]. *Dyvoslovo*, 9, 15–21 (ukr).
3. Kozii, D. (2000). *Try aspekty samopiznannia u Skovorody* [Three aspects of self-knowledge in Skovoroda]. In *Khronika 2000*, 39–40. *Ukraina: filosofskiyi spadok stolit*, 2, 375–487 (ukr).
4. Kryvorotenko, O. H. (2022). *Nova ukrainska shkola. Ukrainska literatura v 5 klasi: kompetentnisno zoriientovani zavdannia* [New Ukrainian school. Ukrainian literature in the 5th grade: competence-oriented tasks]. T. O. Yatsenko (Ed.). Kyiv: Osvita. Retrieved from: <http://surl.li/dnhvj> (ukr).

5. Mkhitarian, O. D. (2021). Intehratsiia navchannia yak faktor pidvyshchennia yakosti shkilnoi literaturnoi osvity [Integration of learning as a factor in improving the quality of school literary education]. *Veresen*, 3 (90), 66–79. DOI: <https://doi.org/10.54662/veresen.3.2021.06> (ukr).

6. Mkhitarian, O. (2014). *Pidvyshchennia navchalnykh dosiahnen uchniv z ukrainskoi literatury* [Increasing the educational achievements of students in Ukrainian literature]. Mykolaiv: Ilion (ukr).

7. Nakaz № 2736-20 «Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu za profesiiami «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel z pochatkovoї osvity (z dyplomom molodshoho spetsialista)»» (vid 23.12.2020) (2020). Retrieved from: <http://surl.li/nydd> (ukr).

8. Nazarenko, L. A. (2015). *Formuvannia predmetnoi literaturnoi kompetentnosti starshoklasnykiv zasobamy informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii* [Formation of subject literary competence of high school students by means of information and communication technologies]. (Candidate's thesis). Mykolaiv: MNU (ukr).

9. Sitchenko, A. L. (2004). *Navchalno-tekhnolohichna kontseptsiiia literaturnoho analizu* [Educational and technological concept of literary analysis]. Kyiv: Lenvit (ukr).

10. Shuliar, V. (2022). *Vyvchennia biohrafii pysmennyka: metodyka y tekhnolohiia v Novii ukrainskii shkoli* [Studying the writer's biography: methodology and technology in the New Ukrainian School]. Mykolaiv: OIPPO (ukr).

11. Yatsenko, T. O., Kachak, T. B., Kyzyl'ova, V. V., Pakharenko, V. I., Dyacho, S. O., Ovdychuk, L. M. & Slyzhuk, O. A. et al. (2021). Modelna navchalna prohrama «Ukrainska literatura. 5–6 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model curriculum «Ukrainian literature. 5–6 grades» for institutions of general secondary education]. Retrieved from: <http://surl.li/akprk> (ukr).

12. Yatsenko, T. O. (2016). *Tendentsii rozvytku metodyky navchannia ukrainskoi literatury v zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh (druha polovyna XX – pochatok XXI stolittia)* [Trends in the development of methods of teaching Ukrainian literature in general educational institutions (second half of the 20th – beginning of the 21st century)]. Kyiv: Pedahohichna dumka (ukr).

13. Yatsenko, T., Pakharenko, V. & Slyzhuk, O. *Ukrainska literatura. Pidruchnyk dlia 5 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity* [Ukrainian literature. Textbook for the 5th grade of institutions of general secondary education]. Kyiv: Vydavnychiy dim «Osvita». Retrieved from: <http://surl.li/cfbvh> (ukr).

14. Vakulenko, T., Hrynevych, L. & Linnyk, O. (2021). *Nova ukrainska shkola. Dorozhnia karta reformy bazovoi ta profilnoi shkoly. Proiekt dlia obhovorennia* [New Ukrainian school. Road map of basic and specialized school reform. Project for discussion]. AKME HRUP (ukr).

15. Vyshnevskiy, O. I. (2008). *Teoretychni osnovy suchasnoi ukrainskoi pedahohiky* [Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy]. Drohobych: Kolo (ukr).